

GÖMÖRI GYÖRGY (Cambridge)

A FIATAL COCCEJUS MAGYAR BARÁTAI ÉS TANÍTVÁNYAI

Descartes, vagyis Cartesius mellett Coccejus neve fordul elő leggyakrabban azokban az iratokban, amelyek veszélyes "újítással" vádolják a XVII. század második felének magyarországi és erdélyi reformátusait, Zoványi pedig azt állítja, hogy "coccejanusok Magyarországon voltak a legnagyobb számmal Németalföldön kívül."¹ Hogy a frigyteológia e jeles és nagy visszhangot kiváltó képviselőjének miért éppen Magyarországon, illetve Erdélyben támadt annyi tanítványa, nehéz lenne pontosan megmondani - erre még jószerezivel Zoványi sem képes *A coccejanizmus története* című művében. Ugyanő egyhelyütt a magyarországi coccejanizmus "három irányáról" beszél,² de a közöttük létező különbségeket vagy ellentéteket nem ismerte ti. Az alábbiakban nem Coccejus magyarországi hatásának okairól, vagy méreteiről lesz szó, hanem arról a bizonyítható kapcsolatról, amely közte és a szülővárosában megforduló magyarok között már a XVII. század huszasharmincas éveiben fönnállt.

Johannes Koch, latinosan Coccejus, 1603-ban született Brémában és iskoláit is itt végezte - az itteni reformált főiskolának, a négy fakultással rendelkező *Gymnasium Illustre*nek volt a hallgatója. Bár az iskola tudományos fokozatot nem adhatott, igen jó híre volt mind a protestáns németiség körében, mind külföldön, különösen Matthias Martinus (Martini) igazgatósága idején. Martinus (1572-1630) 1610-ben lett a brémai iskola rektorává és teológia professzorává, s nem véletlen, hogy éppen ebben az évben kezdték el rendszeresen vezetni az iskola anyakönyvét. Az új rektor irénikus beállítottságú és nagy nyelvtudású ember volt, különösen a "bibliai nyelvekre" specializálódott, így például korábban Herbornban tíz éven át káldeust, hébert és szír nyelvet oktatott.³ Ezenkívül jó görögös volt - egy kis görög nyelvkönyvét, amit annak ajánlása alapján a Cseh Testvérek reformált iskolái számára készített, 1629-ben Londonban is

kiadták.⁴ Továbbá Martinius 1616-ban egy olyan polyglott Újszövetség-kiadást szerkesztett, illetve látott el előszóval, amely a latin és a görög mellett németül és csehül is közölte a szöveget.⁵ Ez a tény egyébként jelzi a brémai akadémia különlegesen jó cseh-morva kapcsolatait a XVII. század első felében - ezek, a "Cseh Testvéreken" át ápoltt kapcsolatok a matriculából is kimutathatók, így például 1610-ben a brémai diákok több mint negyedrésze cseh-morva illetőségű volt.⁶ Ami a teológiai kérdéseket illeti, a dordrechti zsinaton Martinius sokkal nyitottabb, "liberálisabb" álláspontot képviselt, mint Gomarus és az ortodoxia őt támogató hívei, ami ugyanakkor nem gátolta meg abban, hogy jóváhagyja a zsinat döntéseit, illetve vitairatokat írjon a szociniánusok ellen.⁷ Mindenesetre a külföldi protestáns diákok - így a magyarok számára is - Martinius irénikus, nyitott álláspontja alighanem vonzóbb volt, mint a Németalföldön ezidőben hivatalosan is támogatott gyanakvó, merev ortodoxia.

Matthias Martinius volt a fiatal Coccejus legnagyobb hatású tanára, az ő következetes frigyteológiáját vette át és folytatta ez a kivételes nyelvtehetségű és rendkívüli szorgalmú ifjú, akinek kapcsolatai külföldiekkel feltehetőleg akkor kezdődnek, amikor a Gymnasium Illustre tagja lesz, tehát 1618-ban. Írásos bizonyítékunk erre mindenképpen csak ettől az évtől van: Coccejusnak a brémai egyetemi könyvtár kéziratárában őrzött *Philotecaja*, vagyis *album amicorum* 1618-ban kezdődik és utolsó bejegyzése 1637-ből való.⁸ Az albumba beíró külföldiek között szép számmal vannak magyarok; pontosan a 74 bejegyzőből hét magyar, a brémaiak és az idegenek nem egészen mondható németalföldiek mellett ez a legnépesebb nemzeti csoport.

A brémai főiskola magyar diákjainak 1750-ig terjedő névsorát már Czegle Imre annotáltan kiadta,⁹ de nem foglalkozott külön azzal a kérdéssel, miért lesz hirtelen annyi magyar Brémában a huszas évek elején, s miért apad el ez a peregrináció 1637 után. A *Bremisches Jahrbuch*ban közölt tanulmányában Friedrich Prüser a magyarok csoportos érkezését a csehek Bréma-szeretetével kapcsolja össze, pontosabban azzal, hogy Bethlen Gábor politikai szövetsége a cseh-morva rendekkel vonzotta volna a magyar teológusokat Brémába.¹⁰ Ez a magyarázat aligha kielégítő, hiszen tudomásunk szerint ezidőtájt sem a magyar és cseh reformált egyházak, sem a külföldön peregrináló magyar és cseh diákok között nem volt szorosabb kapcsolat. Inkább arról lehet itt szó, hogy a Heidelberg feldúlása utáni időkben a "helvét irányú" magyar egyház teológus-jelöltjei következetesen északnak, Hollandia felé vették az útjukat. Első külföldi állomásuk vagy

Boroszló, vagy az Odera melletti Frankfurt volt, onnan utaztak tovább pár hónap múlva, de akadtak olyanok is, akik Franeker vagy Leiden előtt még egyidőre megálltak a vendégszerető Brémában. Az itteni főiskolán alighanem tandíjkedvezményt kaptak, arról nem is beszélve, hogy a Hernbornból már ismert és jónevű Martinius keze alatt tanulhatták a Magyarországon nem, vagy csak kevésbé tanított "bibliai nyelveket".

Az első magyar teológus, akinek brémai tartózkodásáról nemcsak bizonyítékunk van, hanem aki külföldön először Brémában írta be nevét akadémiai anyakönyvbe, I. Rákóczi György alumnusa, Csanaki M. Máté volt. A Gymnasium Illustre matrikulájában neve az 1618-as év közepén szerepel ("Matth(æus) Czanaky M. Hungarus"), de a sárospataki anyakönyv egy kézzel írott bejegyzéséből nemcsak a matrikuláció pontosabb időpontját tudjuk, hanem azt is, hogy Csanaki Coccejus tanulótársa volt. Eszerint pataki tanulása után Csanaki "profectus est in Germaniam. Condiscipulus Cocceji.+24 Jul. 1618".¹¹ Valóban, ha rövid ideig is, a tizenöt éves Johannes Coccejus és a nálánál vagy kilenc évvel idősebb Csanaki együtt tanulhattak Brémában, jóllehet a magyar teológus-filozófus innen már ugyanaz év augusztusában átvándorolt Heidelbergbe.¹² Hogy itt pontosan meddig maradt, nem tudni; feltehetőleg legkésőbb 1621-ben átment Németalföldre, hogy aztán 1623-ban előbb Oxfordban, majd Leidenben bukkanjon föl. De 1624-ben újra ellátogatott Brémába, aholis ő lett az első magyar, aki megörökítette nevét Coccejus albumában. A bejegyzés dátuma "8 Id. Maias", május nyolcadika, amikor Csanaki már búcsút is vesz a várostól "valedicturus reliqui Bremæ", s teszi ezt egy Curtiusnak tulajdonított idézettel: "Flumina decurrunt lento cum murmure magna. / Eximios humiles sic decet esse viros".¹³ De ami ebben a Coccejus-album 41. lapján található bejegyzésben a leginkább figyelemreméltó, az az ajánlás melegsége. "Amico Charissimo" - írja Csanaki, másszóval "legkedvesebb barátjától" búcsúzik, s a dátum után még odaírja jelmondatát is: "Merces Mea Christus Unica" (Krisztus az én egyetlen jutalmam).

Csanaki 1618-as megjelenése Brémában még rendhagyó eset; a magyarok nagyobb számban csak 1623 késő tavaszán kezdenek érkezni, amikor is április közepe és október közepe között kilenc magyar jelentkezik a brémai főiskolán.¹⁴ Van köztük egy, aki ugyan nem szerepel Coccejus albumában, de mégis említésre méltó - Szántai Molnár Mihály, akinek itt jelent meg **Aphorismi de Vocatione Ecclesiae et pastorum ejus quos, Deo suppetias ferente** című, tizenhat lapos disputációja, amit Matthias Martinius elnök-

letével tartott 1624. február 28-án. (Az RMK nem tartja számon, egyetlen példánya a British Library könyvtárának egy gyűjtelékeny kötetében maradt fenn.) Ebben a disputációban Szántai egyházszervezési kérdésekkel foglalkozik és a többi közt a presbitérium kérdését tárgyalja meglehetősen demokratikus szellemben; szerinte "si distinguam inter presbyterum et episcopum hoc discrimen non erit essentielle ... citra humanas ceremonias presbyter, qui idoneus, fit episcopus."¹⁵ Szántai később, mint nagybányai lelkész és 1641-től a tiszántúli egyházkerület püspöke működött és 1646-ban halt meg. Ha fiatalon rokonszenvezett is az irénikus törekvésekkel, vagy az egyház demokratizálását célzó változtatásokkal, a későbbi puritán eszméktől alighanem idegenkedett - 1645-ben ő hívta össze a puritánokat elítélő szatmárnémeti zsinatot.¹⁶

De visszatérve Coccejus albumához, a következő magyar, Szentpéteri P. Antal 1624. június 14-én jegyzi be a nevét Brémában.¹⁷ A Szántaihoz hasonlóan Debrecenben végzett Szentpéteri negyedmagával ugyanazon a napon szubszkribál a brémai főiskolán, közülük kettő benne van Coccejus emlékkönyvében is. Szentpéteri a Palingenius néven elhíresedett olasz Pietro Angelo Manzolli két sorát idézi a *Zodiacus vitae* (1531) című műből: "Virtutem veram qui possidet ille quietus, / Ille satis felix permittat caetera divis." A latin ajánlószövegben Szentpéteri Coccejus olvasottságát dicséri és egy szokványos bók után jelzi, hogy csak rövid ideig tartózkodik Brémában: "iter versus Frisiam aggressurus", másszóval Franekerbe menet állt meg itt. Tizenkét nappal később már be is jegyzi nevét a fríz egyetemi város anyakönyvébe, itt Ames tanítványa lesz, majd hazatérése után néhány évig a debreceni kollégiumban tanít.¹⁸ Következő magyarunk a Sárospatakon tanult Komjáti Dávid Mátyás, vagyis "Matthias D. Comjatinus", aki egyébként az 1623-as csoportnál később, csak 1624 elején érkezik Brémába. Komjáti 1624. július 6-án, gondosan kicirkalmazott írással egy Ausonius-aranymondást ír be Coccejus albumába: "Fortunam reverenter habe, quicumque repente / Dives ab exilii progrediare loco". Ezt a "szerénységre intó" epigrammarészletet Komjáti négy soros, a poszszesszort dicsérő latin szövege követi ("More, amabilitate et sanita religionis integritate muno(rum) doctrina(rum) peritia excultissimo Juveni Viro D. Johanni Coccejo B. apponebat gratiae recordationis ergo Bremae"), majd a beíró neve alatt az évszámot jelmondatba rejtő sor áll, ilyenformán: "Messias est Christus DVX noster filiusque benignus".¹⁹ Mivel dátumként Komjáti "6 Idus Junii"-t, vagyis június 26-át adja meg, érdekes megje-

gyezni, hogy ugyanezen a napon szubszkribált Franekerben, ahol aztán Ames hallgatója volt, nála disputált, majd 1626-os hazatérése után egy ideig a pataki kollégiumban tanított.²⁰

Főntebb már említettem, hogy Komjáti két peregrinus-társa is beírta a nevét Coccejus albumába; ezek Károlyi Sz. István és Simándi János voltak. Mindketten Patakon tanultak, s első külföldi állomásuknak az Odera melletti Frankfurt látszik, ahol 1622 második félévében egyszerre iratkoztak be. Brémába 1623 koranyarán érkezhettek, s egy kerek évet töltöttek Martinius akadémiáján. Kettejük közül Czegle szerint Simándi már 1624. június 26-án Franekerben szubszkribált,²¹ egy napon Komjátival. S bár az utóbbi esetében még elképzelhetőnek tartjuk, hogy egy nap alatt utazzék Brémából Franekerbe (a távolság kb. 200 kilométer), Simándi esetében nem tudjuk mire vélni, hogy Coccejus albumában bejegyzése alatt a "17 Kalendas Julias" szerepel.²² Vagy elírta a szót és "Junias" kellene, hogy legyen itt, vagy pedig a dátum helyes, amely esetben Simándi éppen csak, hogy megfordult Franekerben, s visszajött Brémába júliusban. Ami magát a bejegyzett szöveget illeti, Károlyié az egyszerűbb: "Amicus certus in re incerta cernitur" idézi, a forrás megjelölése nélkül Enniust, vagyis az igazi barát a bajban mutatkozik meg, s az ezt követő latin dedikációban "amico satis superque probato"-nak, vagyis jól kipróbált barátnak nevezi Coccejust. Nem tudjuk, milyen problémára célzott Károlyi, milyen nehézségekkel kellett megküzdenie, de a bejegyzés egyértelműen arra mutat, hogy Coccejus segítségére volt valamiben, s ezáltal minősült "igazi" barátnak.

Simándi bejegyzése tíz nappal a Károlyié után keltezett, de fennáll az a lehetőség is (amit Simándi nem közöl), hogy itt csak a régi és az új naptár közötti különbségről van szó, s hogy a két magyar egyszerre vett búcsút Brémában Coccejustól. Simándi János főképp a keleti nyelvekkel foglalkozhatott itteni tanulmányai során - ő az albuma az I. zsoltár első két versének egy összevont változatát írja be héberül: "Boldog ember az, aki...az Úr törvényéről gondolkodik éjjel és nappal." Tisztelgés ez a teológusnak, csakúgy mint a kiváló hebraistának. Ezt a jelmondatot aztán egy nyolcsoros, meglehangú latin ajánlás követi, aminek legfontosabb része a negyedik-ötödik sorban van, tudniillik köszönet azért, hogy Coccejus "egregie in me impensae in Hebraicis operae", vagyis "kiválóan és nagy erőfeszítéssel oktatta" a héber nyelvre a beíró.²³ Simándi jóval idősebb volt a brémai tudósnál, de úgy látszik, annak héber tudása már ekkor olyan magas fokon állott, hogy (amennyiben Martinius segédtanárként

alkalmazta) azzal a magyar teológusok nem versenyezhettek. Simándi dedikációjában egyébként arra is utal, hogy most végleg elhagyja Brémát, s ez írásos búcsúja Coccejustól.

A következő bejegyző Kismarjai Veszelin, vagy ahogy ő írja "Weszelin" Pál, aki 1624. nyarától tartózkodik Brémában, előzőleg Frankfurt-Odera városában tanul 1622. második félévétől.²⁴ Kismarjai egy évnél valamivel többet tölthetett a brémai főiskolán, mert a Coccejus-album bejegyzése szerint 1625. augusztus 20-án búcsúzik el barátjától. Vallásos lélekre valló jelmondatát ("Spes confisa Deo nunquam confusa recedit") hasonlóan kegyes mottó (Symb.) követi: "Mihi lucrum et in vita et in morte Christus est". Ami a dedikációt illeti, az nagyon művelt tudósnek kijáró szakmai elismerésen túl közelebbi emberi kapcsolatot is sejtet. Idézzük egésszében: "Eruditione, pietati, ac humanitati conspicuo juveni-viro Domino Joanni Coccejo Bremensi, S.Theologiae ac Linguarum(m) Orientali(um) studioso solertissimo amico singulari abiturus, benevoli animi testimonium sic reliquit Bremae...Paulus W.Kis-marjai Ungarus".²⁵ Ez a peregrinus, ha meg is fordul Németalföldön, ottani egyetemen nem szubszkribált és már 1626-tól Nagyváradon, később meg Debrecenben tanított. Sokoldalú irodalmi munkásságot fejtett ki, több magyar műve jelent meg, így egy hosszabb vitairata Pázmány ellen (**Kegyes és istenes beszélgetések ...** Debrecen, 1633.), valamint egy latin munkája Franekerben. Ez utóbbihoz, a **Brevis institutio ad cognitionem linguae hebraicae** című, 1643-ban kiadott héber nyelvkönyvhöz brémai barátja, Johannes Coccejus írt, már hollandiai tanárként, bevezetőt.²⁶

1626. őszétől Coccejus Franekerben hallgatott teológiát, Amama, Pasor és Ames előadásait. Amikor 1630-ban Matthias Martinius elhunyt, a brémai főiskola Coccejust hívta meg a teológiai tanszékre, de a teológia mellett természetesen a "bibliai nyelveket" is oktatta. Ezt bizonyítja az album időrendben utolsó magyarjának, Vári P. Bálintnak a bejegyzése. Vári (talán az 1618-ban Marburgban járt Vári Miklós szatmári, majd beregi pap fia) Sárospatakon tanult, majd pár évre az újhelyi iskolának lett rektora.²⁷ Pár hónapos tanulás után Brémában körülbelül egy évet tölt,²⁸ 1631 május végétől-június elejétől a következő év júniusáig, amikor beír Coccejus albumába. Bár utazási szándékát nem jelzi, feltehetően hamarosan útnak indul, hogy hazatérjen Magyarországra. Későbbi munkásságáról nincs adatunk, de az albumi bejegyzésből nyilvánvaló, hogy a még mindig csak 29 éves Coccejus buzgó és hálás tanítványa volt. Héber mottóval tiszteleg ő

is, a Példabeszédek könyvéből ezzel a részlettel (Példabeszédek 11:6): "Az igazaknak igazságok megszabadítja őket; de az ő gonoszságokért a hitetlenek megfogattatnak", majd hálát mond a rendkívüli tudású "Joannes Coch" úrnak, az iskola "nyelvprofesszorának", aki őt nagy figyelemmel oktatta a héber nyelvre ("Praeceptor meo in Hebraicis diligentissimo").²⁹ Coccejus 1636-ban hívják meg a héber nyelv professzorának Franekerbe. Időközben még őt magyar megfordul Brémában, de ha tanítja is őket Coccejus, ennek nyoma már nem marad albumában. Ebben a korai korszakában inkább filológusként tűnik ki, s gyakorol hatást a magyarokra; a teológiai hatás jóval később, csak az ötvenes években kezdődik.

Jegyzetek

1. Zoványi Jenő, **Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon**. 3. kiadás. Bp., 1977. 112.
2. u.o. 110.
3. Christian Gottlieb Jöcher, **Allgemeines Gelehrten-Lexikon**. Leipzig. 1751. III. köt. 231.
4. Matthiae Martini, **Graecae Linguae Fundamenta: quae sunt tanquam Epitome et Etymologici Greci ...** London, 1629.
5. **Evangelia et Epistolae ... Graece, Bohemice, Germanice et Latine...** Bréma. 1616.
6. Friedrich Prüser, "Das Bremer Gymnasium Illustre in seinen landschaftlichen und personellen Beziehungen" Teil III. Bremisches Jahrbuch. 47. Band. (1961.) 65.
7. **Universal Lexicon**. Tom XIX. Halle et Leipzig. 1739. 1853. Ez a forrás téves adatot is közöl: azt állítja, Martinius Paderbornban (Herborn helyett) tanult.
8. "Jelzete: Bremen, Staat- u. Universitat-Bibliothek, Kézirattár, Berm. b. 384."
9. ItK LXXVIII. 1974. 1. 88-103.
10. Prüser, i. m. 75.
11. Idézi Czegle, i. m. 89. és rámutat arra, hogy a dátum előtti kereszt nem elhalálozási dátum, hanem a matrikuláció időpontja.

12. Czegle, i. m. 89.
13. Quintus Curtius Rufus főműve prózában íródott, s ennek kritikai kiadásában a fenti idézetet hiába kerestem; lehetséges, hogy egy versbeszedett Curtius-parafrázisból idézett Csanaki.
14. **Die Matrikel des Gymnasium Illustre zu Bremen 1610-1810.** Bearbeitet von T.O. u. Adolf Börtzler. (Bremisches Jahrbuch, Band 55. 1968.) lásd az 1623. ápr.-okt. rovat 11, 12, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 24. sorszámú tanulóit.
15. Szántai, i. m. 14. Jelzete a British Libraryban 700.h. 14/3.
16. Czegle, i. m. 90.
17. Coccejus **Philoteca**, fol.48.
18. Czegle, i. m. 92.
19. Coccejus **Philoteca**, fol.62.
20. Czegle, i. m. 92.
21. Czegle, i. m. 91.
22. Coccejus **Philoteca**, fol.35.
23. Coccejus **Philoteca**, fol.35.
24. Czegle, i. m. 93.
25. **Philoteca**, fol.36.
26. Zoványi, i. m. 316.
27. Czegle, i. m. 95.
28. Leidenben 1631. február 15-én szubszkribál mint "Valentinus Vari".
29. Coccejus **Philoteca**, fol.63.